

ARKIVÖVERSIKT

STIFTELSEN FÖR EKONOMISK HISTORISK FORSKNING INOM BANK OCH FÖRETAGANDE OCH ARKIVEN VID STOCKHOLMS ENSKILDA BANK, 1856 - 1971

ANDERS PERLINGE*

Stockholms Enskilda Banks historiska arkiv utgör sedan 1950-talet ett av de allra viktigaste privata företagsarkiven för undersökningar av svensk industrihistoria. Åtskilliga monografier om svenska industriföretags historia bygger till väsentliga delar på källor i detta arkivbestånd, däribland Telefon AB L M Ericsson, Allmänna Svenska Elektriska AB (ASEA), Atlas Copco AB samt dessutom investmentbolaget Investor. Arkivets innehåll har vid sidan av detta visat sig vara synnerligen fruktbart för en lång rad monografier om bankens och dess ledares historia, inte minst dess grundare André Oscar Wallenberg (1816-1886) som ensam givit upphov till närmare 4.000 trycksidor på svenska.

Genom de centrala roller banken och familjen Wallenbergs företrädare i egenskap av ägare i och ledare i banken under fyra generationer kommit att spela i svenskt näringsliv, speglas mycket av den svenska industrialiseringsprocessen i de arkiv som är resultatet av deras verksamheter. Detta bidrar till att ge arkiven dess speciella värden.

Arkiven är väl bevarade och tillgängliga för den seriösa akademiska forskningen. Stiftelsen för Ekonomisk Historisk Forskning inom Bank och Företagande i Stockholm är den organisation som numera omhänderhar arkivets vård och svarar för dess tillgänglighet. Detta sker genom att äganderätten till arkiven överförs på Stiftelsen och genom att Stiftelsen har två vetenskapliga rådgivare, som ger dess styrelse råd i samband med ansökningar om tillgång till material.

* Anders Perlinge (1962), fil.dr, företagsarkivarie sedan 1986, chef för Stockholms Enskilda Banks, dess ledares och associerade företags historiska arkiv (1956-1971), inklusive Wallenbergstiftelserna (från 1917) sedan 1994. Författaren önskar tacka professor emeritus Ulf Olsson, Håkan Lindgren och Göran B. Nilsson för kommentarer på denna presentation.

Kontakter:
Stiftelsen för Ekonomisk Historisk Forskning inom Bank och Företagande, Box 16066, 103 22 Stockholm. E-post: arkivet [at]fam.se.

1850-talet var en brytningstid när det gällde banksystemet i Sverige. Sedan 1830-talet hade det vid sidan av de banker som var filialer till riksbanken grundats privata s.k. enskilda banker. De hade rätt att utge egna sedlar inom fastställda ramar och disponerade på så sätt medel, som i och för sig drog omkring två procent i omkostnader men i övrigt var räntefria. Riksbanken bevakade dock sin position och räntesättningen var inte fri. Detta var läget när biskopssonen från Linköping André Oscar Wallenberg 1850 etablerade sig i Stockholm som affärsman och med ambitionen att starta en ny bank. Han var anhängare av de skotska idealen och argumenterade för att Sverige skulle välja samma väg. Den viktigaste basen för det skotska systemet var inte sedelutgivning, utan inlåning. När Stockholms Enskilda Bank öppnade för allmänheten den 15 oktober 1856 var det den första privata affärsbanken i huvudstaden och här gavs grundaren möjlighet att praktisera sina egna idéer fullt ut.

Banken grundades med stöd av 72 lottägare som tecknade kapitalet på 1.000.000 riksdaler riksmünt och var personligen och solidariskt ansvariga för bankens verksamhet. A. O. Wallenberg blev verkställande direktör. Han hade tecknat 50 av de totalt 1.000 lotterna, men erhöll från starten stor handlingsfrihet i banken. I likhet med andra enskilda banker utnyttjades sedelutgivningsrätten, men den skulle inte bli av så stor betydelse här som i andra banker. I stället baserade sig Stockholms Enskilda Banks rörelse på inlåning från allmänheten med hjälp av olika stimulerande åtgärder, t.ex. i form av förmånliga räntor och bindningstider. De attraktiva villkoren drog till sig mycket kapital och genom att efterfrågan på krediter var stor vid tiden för bankens tillkomst, skapades snabbt lönsamhet i en omfattande rörelse. Med Stockholms Enskilda Bank förverkligades många av de skotska idealen.

A. O. Wallenberg verkade på flera sätt som systembyggare för att modernisera och utveckla det svenska bankväsendet. På det generella planet fanns han i politiken och i mediadebatten. I sin egen bank utvecklade han metoder för spridning av bankens sedlar genom avtal med andra banker i landet som gav längre cirkulationstid och därigenom skapade en billig inlåning och god likviditet för banken. Han förbättrade systemet med postremissväxlar och ett rikstäckande system uppstod med Stockholms Enskilda Bank som clearingcentral. Banken kom snabbt

¹ Bankens historia beskrivs i flera svenskspråkiga verk. Några engelskspråkiga monografier om bankens historia är: Olle Gasslander, *History of Stockholms Enskilda Bank to 1914*, Stockholm 1962, Ulf Olsson, *At the centre of development. Scandinavian Enskilda Bank and its predecessors 1856-1996*, Stockholm 1997, Ulf Olsson, *Furthering a Fortune. Marcus Wallenberg, Swedish banker and industrialist 1899-1982*, Stockholm 2001. En bok om bankens grundare, A. O. Wallenberg är under översättning till engelska respektive franska, jfr nedan. En mycket kort exposé, inklusive en översikt av svenskt affärsbankväsende under 150 år av Ulf Olsson, är publicerad på engelska och på franska i *Handbook on the History of European Banks*. European Association for Banking History e.V., Frankfurt am Main 1994, pp. 963-1009.

även att bli ett centrum för sedelväxling för de enskilda bankerna i landet, genom att fungera som ombud för dessa i huvudstaden.

Efter ökad konkurrens på 1860-talet, bl.a. genom etablerandet av Skandinaviska Kreditaktiebolaget - en stort tilltagen affärsbank med huvudkontor i Göteborg - expanderade Stockholms Enskilda Banks rörelse åter på 1870-talet och inlåningen fördubblades till 1876. Men på grund av att växeldiskontering och annan kortsiktig utlåning inte expanderade i samma takt valde banken att placera inlåningen i obligationer, främst franska och amerikanska statspapper men snart även svenska järnvägs- och industriobligationer. Vid 1870-talets mitt utgjorde dessa hälften av balansomslutningen.

När så 1870-talets högkonjunktur mot slutet av decenniet vändes i en kännbar nedgång drabbades banken på två sätt: järnvägsbolagen hade svårt att betala räntor och sköta lånetjänsten på sina lån och de industriföretag vars produktion var inriktad mot järnvägsmarknaden, och som både banken och A. O. Wallenberg personligen satsat djärvt i, kom i allvarliga svårigheter. Resultatet blev en förtroendekris för banken, som utsattes för en klassisk ”run”. Krisen 1878-1879 kunde till slut avvärjas genom en kombination av yttre händelser och egna åtgärder. Redan efter några år hade de omedelbara frågorna kunnat lösas för banken. Men i krisens spår följde decennier av rekonstruktionsarbete i de bolag som utgjorde bankens kunder och bankledningen skulle under mycket lång tid leva med minnet av dessa erfarenheter.

A. O. Wallenberg dog 1886 och sonen K. A. Wallenberg utsågs till verkställande direktör. Mycket hårt arbete låg framför honom för att åter komma in på den emissionsmarknad som banken tvingats överlämna till sina konkurrenter efter krisen. På 1880-talet arbetade han främst med industri- och järnvägsobligationerna, bl.a. genom att konvertera banklån till obligationer och att erbjuda placeringar till svenska banker. Han byggde åter upp nätverket med de svenska provinsbankerna genom att erbjuda dem attraktiva affärer. Genombrottet kom med 1890 års svenska statslån där riksbanken och Stockholms Enskilda Bank var de svenska deltagarna i det segrande konsortiet och 1891 när K. A. Wallenberg genom direkt kontakt med Crédit lyonnais fick denna bank att bli huvudansvarig för ett nytt svenskt statslån, just vid den tid då Frankrike seglade upp som Europas stora kapitalexportör. 1893 blev ett gränsår i bankens historia när nedskrivna järnvägsobligationer kunde säljas av och årsvinsten som uppvisades var tre gånger större än någonsin tidigare. Skulderna från krisen på 1870-talet var helt avvecklade och K. A. Wallenberg hade satsat systematiskt på att bygga upp bankens reserver.

Bankens konsolidering fortsatte under perioden 1892-1914 genom nyemissioner och fondering av vinstmedel. De egna fonderna ökade från 4.000.000 till mer än 57.000.000 kronor, vilket samtidigt speglar graden av vinstgenerering och ledningens starka vilja att ge banken resurser för att stå på egna ben på den finansiella marknaden.

Under K. A. Wallenbergs tid etablerades de huvuddrag som sedan kom att bestå i banken under hela dess verksamma tid fram till 1971. Förutsättningen för detta var den kontinuitet som familjen Wallenbergs ägarinflytande skapade. Bara K. A. Wallenbergs personliga satsningar gjorde honom till ägare av hela 20 procent av bankens lotter och genom att han var barnlös, och genom att han bildade Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse tillsammans med sin hustru 1917, kom han att sörja för att bankens ägarbild förblev stabil.

Bankens verkställande ledning skulle även framgent rekryteras ur familjen Wallenberg. Marcus Wallenberg Sr efterträdde sin halvbror som bankens verkställande direktör 1911, medan denne blev ordförande med undantag av sina år som Sveriges utrikesminister under första världskriget. Efterhand kom obligationsaffärerna att ersättas med industriella affärer som huvudinriktningen för bankens arbete. Marcus Wallenberg Sr fick tidigt ett speciellt ansvar för industrisektorn. I början gällde det främst att satsa på de företag, vars tillfrisknande banken blivit beroende av genom sina låsta positioner efter 1870-talskrisen. Att handha de nödlidande krediterna blev något av en specialitet för honom. Relativt snart vågade sig banken också på nya industriella satsningar. Det är påfallande hur dessa engagemang blivit synnerligen långsiktiga. Bland företagen fanns Atlas (nuvarande Atlas Copco) och Allmänna Svenska Elektriska AB (ASEA) (nuvarande ABB), företag som fortfarande tillhör Wallenberggruppens s.k. kärninnehav. Detta brukar betraktas som en speciell ägarfilosofi, det aktiva ägandet.

Stockholms Enskilda Bank utvecklades under åren kring sekelskiftet 1900 till ett centrum i en finansiell grupp med industriellt företagande i fokus. Organisatoriskt var banken dock en liten enhet, koncentrerad till Stockholm. Några planer på fusioner eller samgåenden synes inte någonsin ha funnits. Viktiga delar av affärerna drevs i form av konsortier där enskilda medlemmar av familjen Wallenberg, tillsammans med andra nära allierade kapitalstarka privatpersoner, var de aktiva. Man tecknade sig för aktier i industriföretag och belånade dem i banken, som på så sätt svarade för riskkapitalet. På grund av familjens inflytande i banken, och på grund av bankens goda soliditet, skapades stor rörelsefrihet och förutsättningar för korta beslutsvägar. Systemet med konsortierna var ett sätt att formellt hålla aktieaffärerna utanför banken. Ett annat sätt var att bilda särskilda, s.k. närstående bolag, skötta av bankens ledning för sådana ändamål, däribland Providentia och Investor (se nedan).

Marcus Wallenberg Sr:s söner, Jacob och Marcus Wallenberg, fostrades mycket medvetet för karriärer i banken. Med undantag av en mellanperiod 1920-1926 utgjorde alltså familjen Wallenbergs medlemmar den viktigaste rekryteringsbasen till bankens ledning. Under den svenska 1920-talskrisen kunde Marcus Wallenberg Sr på grund av bankens starka ekonomiska ställning spela en central roll på finansmarknaden och i olika utredningar i krissammanhang. 1927 kunde han överlämna bankens ledning till sonen Jacob Wallenberg, som utsågs till verkställande direktör.

I verksamheten på 1920-talet byggde banken i högre grad än andra på egna fonder och i mindre utsträckning på lån i andra banker eller rediskontering i riksbanken. Banken hade heller inte iklätt sig alltför tunga kreditengagemang när 1920-talets ekonomiska depression slog till. Banken stod därför jämförelsevis väl rustad när Sverige gick in i en ny internationell lågkonjunktur i början av 1930-talet inklusive Ivar Kreugers sammanbrott 1932. Banken kunde, relativt sett mot sina konkurrenter, flytta fram sina positioner. På grundval av bankens säkerheter för krediter kom nu nya företag upp på bankens agenda, Telefon AB L M Ericsson och Svenska Tändsticks AB. Bröderna Jacob och Marcus Wallenberg deltog aktivt i det långvariga rekonstruktionsarbetet i dessa bolag i Kreugerkraschens efterföljd. Annars utmärktes utvecklingen även generellt under 1930-talet av, att bankens kunder i större utsträckning även var sådana som man hade ägarinflytande över. Endast omkring en tredjedel av utlåningen gick till andra kunder. Men även om banken nu vuxit till 450 anställda bibehölls den centraliserade organisationen.

Andra världskriget försämrade bankens möjligheter att göra affärer, liksom den svenska ekonomin påverkades i största allmänhet genom den isolering som följde. Strax efter kriget inträffade några dramatiska händelser som påverkade bankens ledning och på sikt även inriktningen av bankens verksamhet. I augusti 1945 uppmärksammades bröderna Wallenberg för samarbete med Tyskland och tillgångar i USA blockerades. Enligt anklagelserna skulle man ha agerat bulvan för den bilelektriska koncernen Bosch genom förvärv av dess utländska dotterföretag med återköpsrätt för moderbolaget. Via Providentiagruppen hade mycket riktigt 1939-1940 förvärvats ett antal europeiska Boschföretag och ett stort dotterbolag i USA. Affärerna hade finansierats av Stockholms Enskilda Bank, som därigenom fick ett välkommet tillfälle att frigöra medel som efter nazisternas makttillträde blivit låsta i Tyskland. Det fanns också återköpsklausuler i avtalen. Boschkoncernens intresse var att undvika att Tysklands fiender skulle kunna beslagta dess utländska tillgångar, på samma sätt som skett under första världskriget. Efter kriget blev det också allmänt bekant att Robert Bosch, som politiskt närmast var liberal, till sitt företag knutit flera personer som tillhörde den civila

motståndsrörelsen mot nazismen, däribland dess ledare Carl Goerdeler. Genom Boschaffärerna öppnades möjligheter att genom Jacob och Marcus Wallenberg obemärkt sätta den tyska motståndsrörelsen i direkt kontakt med Churchill.

Banken kunde 1943 dra sig ur de europeiska Boschavtalen, men den amerikanska affären blev inte lika lätt att komma ifrån. Efter USA:s inträde i kriget förklarades American Bosch Corporation vara fientlig egendom och beslagtogs. Från svenskt håll hävdade man att man numera såg detta som en långsiktig investering, men USA-regeringen var skeptisk. Affären väckte mycket stor uppmärksamhet och försatte banken i stora praktiska svårigheter. Man undgick emellertid svartlistning, men kunde inte på egen hand göra affärer i USA förrän 1947. Då hävdades den amerikanska blockaden och Boschaffären blev en juridisk tvistefråga. Efter tre år av rättegångsförberedelser skedde en förlikning, varvid den svenska parten ersattes för sin investering men utan att kunna tillgodogöra sig värdestegringen som skett under tiden.

Båda bröderna hade varit engagerade i affärerna, men som verkställande direktör fick Jacob Wallenberg ta på sig huvudansvaret. Under krigsåren hade han dessutom på den svenska regeringens uppdrag varit handelsförhandlare gentemot Tyskland och brodern Marcus Wallenberg hade haft motsvarande position gentemot briter och amerikanerna, som för övrigt deras far Marcus Wallenberg Sr hade innehaft under första världskriget. För att lösa den penibla situationen närmast efter kriget beslöts därför att Jacob skulle lämna över ledningen av banken till sin bror Marcus, som blev ny verkställande direktör i banken 1946 såsom mindre belastad av affärerna i krigets skugga. Samtidigt skedde en annan viktig organisatorisk förändring genom avvecklingen av det system av s.k. sidobolag som byggts upp kring banken och ett nytt Providentia skapades. Jacob Wallenberg blev ordförande både i detta och i Investor. Banklagen hade inte medgivit detta om han fortfarande skulle varit VD i banken.

Efter andra världskriget följde en ekonomisk tillväxt i Sverige, som med få avbrott skulle verka fram till 1970-talets början. Marcus Wallenberg var en hängiven industrialist som under sina två decennier i skuggan av sin bror i bankens ledning tagit på sig de mer utåtriktade uppdragen som gällde bankens industrikunder. Under hans ledning utvecklades nu Stockholms Enskilda Bank till ett redskap i den grupp av växande företag som ägarmässigt dominerades av Wallenberggruppen. Denna syn på bankens roll fortlevde även sedan Marcus Wallenbergs äldste son, Marc Wallenberg Jr, 1958 blivit utsedd till verkställande direktör. Men trots expansionen förblev banken en begränsad organisation, nu med omkring 550 anställda. Under 1960-talet blev banken i allt högre grad industrins bank. Industrisektorn

svarade mot 1960-talets slut för halva utlåningen. Banken höll på sin tradition att ta ansvar för de kunder man ägarmässigt stod nära.

Företagens egen expansion ledde efterhand dock till en urgröpning av bankens resurser, vars traditionellt höga nivå mer kom att närma sig genomsnittet för andra banker. Realisationen av dolda tillgångar kunde blott under en övergångsperiod hjälpa banken att fortfarande bistå sina industrikunder. Gradvis försvagades också bankens position rent volymmässigt på den svenska marknaden och inlåningen sjönk. Konkurrerande bankers tillväxt hotade Stockholms Enskilda Banks position bland landets affärsbanker. Bankens ledning ställdes inför ett vägval och man valde att söka expandera genom utbyggnad av kontorsnätet och även att träda utanför stockholmsregionen. Mellan 1956 och 1963 öppnades 21 nya avdelningskontor och i slutet av 1960-talet ytterligare 15. Därmed fanns totalt 52 kontor.

Detta försök att möta de nya villkoren på marknaden blev dock dyrbara och det ställde dessutom nya krav på en decentraliserad ledning av banken. Inför 1970-talet stod man dessutom inför en nödvändig utvidgning av huvudkontoret. Omständigheter utom bankledningens kontroll ställde åter denna inför nya strategiska vägval. För Marcus Wallenberg var det naturligt i detta läge att pröva tanken på en sammanslagning med en större bank.

Att det blev förhandlingar just med Skandinaviska Banken om en sammanslagning hade sina naturliga förklaringar, och de inleddes efter det att brodern Jacob Wallenberg manövrerats bort från ordförandeposten i styrelsen för Stockholms Enskilda Bank 1969. Två år senare var förhandlingarna i princip i hamn och på tidiga hösten 1971 offentliggjordes planerna. Den nya Skandinaviska Enskilda Banken startade sin verksamhet 1972. Enligt Marcus Wallenbergs synsätt hade Stockholms Enskilda Bank egentligen inte upphört, bara övergått i ny skepnad.

II

Allmänt sett är det fråga om ett relativt blygsamt arkivbestånd, som sammantaget inte överstiger 2.000 löpmeter handlingar inklusive några hundratal ritningar. Det huvudsakliga språket är svenska, men med betydande inslag av engelska, tyska, franska osv. Därtill finns ett bildarkiv med ett antal tusen stillbilder och ett mindre antal rörliga filmer (främst avseende bankens olika jubileer) samt vitala delar av bankens bibliotek, särskilt företagsmonografier på svenska språket, samt en speciell boksamling som hänför sig till bankens grundare A. O. Wallenberg. I någon mån förekommer även föremålssamlingar.

Vid sidan av detta föreligger en högst avsevärd mängd mikrofilmer som innehåller protokollförda filmningar av därefter utgallrat material från och med 1930-talet och till 1971/1972. Det rör sig främst om ersättningsfilmning av ett synnerligen skrymmande material på kundnivå, inklusive engagemangsförteckningar och transaktionsdokument. Filmningen skedde i bankens egen regi, i en särskild avdelning som inrättades på 1950-talet. Materialet har utnyttjats och visat sig vara värdefullt för studier av bankens kundrelationer.

Bevarandegraden hos bankens direktionsarkiv är mycket hög. Genom att arkivets uppläggning, åtminstone från 1900-talets början varit väl genomtänkt, har detta även goda kvalitativa egenskaper. Direktionens arkiv har fungerat som en central informationskälla för bankens ledning i dess dagliga verksamhet. Information har varit, och är, tillgänglig via olika slag av ingångar. Arkivets egenskaper hänger sannolikt samman med den kontinuitet som rått i bankens verkställande ledning och som framgått av historiken tidigare.

Alfabetiska register över korrespondens, både samtida och senare upprättade för forskningsändamål, pekar på relevanta volymer under bankens hela verksamhetstid i vilka enskilda personers eller företags brevväxling kan återfinnas. På samma sätt föreligger systematiska register med utgångspunkt i företag eller organisationer samt i någon mån i länder eller sakord.

I Stiftelsens regi har en digital arkivförteckning upprättats. I utskrift omfattar denna omkring 2.000 textsidor. Den kan användas av behöriga forskare och är heltäckande vad gäller företagsnamn (på volym-, dossieer- eller aktnivå). Arkivförteckningen är alltså inte tillgänglig för allmänheten. Därutöver finns ett alfabetiskt register på 500 sidor över den s.k. inre statistiken, vars företagsakter (uteslutande innehållande offentligt material) någon tid innan Stiftelsens tillkomst skänktes till ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet.²

Ett ärende eller ett enskilt brev kan återsökas antingen genom registren, alfabetiskt och kronologiskt, som original bland de ankommande breven (senare i korrespondensserierna), och som genomslagskopior eller avskrifter som placerats i de ämnesmässiga dossieerna.

Företagsanknutna frågor behandlas bäst genom en kontroll av direktions ämnesdossieer, vilka förekommer i tre skilda serier fram till 1971. I praktiken fortsätter flera dossieer att löpa tiden fram till 1982 genom att dåvarande (heders)ordföranden i banken, Tekn. dr Marcus

² Detta bestånd som omfattar ungefär 600 löpmeter finns numera vid Föreningen Stockholms Företagsminnen, Grindstuvägen 48-50, SE-167 33 BROMMA, telefon +46 8 634 99 00. Detta är Sveriges största privata arkivinstitution och den samlar och bevarar arkiv med avseende på näringslivet i Stockholm och Stockholms län. Enskilda företag och organisationer är medlemmar i denna ideella förening och kan deponera arkivhandlingar mot årlig avgift. Det samlade beståndet innefattar mer än 4.000 olika arkivbildare, inkl. de stora svenska bankerna, och uppgår till mer än 42.000 löpmeter handlingar, web-sidor <http://www.foretagsminnen.se>.

Wallenberg (1899-1982), var verksam in i det sista i ett stort antal företagsstyrelser vilket dokumenterats genom bevarat styrelsematerial från dessa. Det är för övrigt genom Marcus Wallenbergs personliga intresse och försorg, som bankens arkiv kunnat öppnas och bli tillgängliga på så sätt som skett för forskningen. Det var under hans tid som verkställande direktör som den första mer generellt syftande forskningen i arkivet startades. Hans uppfattning var klar: bankens och familjens förehavanden genom historien kunde knappast ge anledning till kritik, i stället menade han att det fanns en god historia att berätta. Inför bankens 100-årsjubileum 1956 anställdes därför en arkivarie, Gert Nylander. En historiker av facket, Olle Gasslander, fick i uppdrag att författa bankens historia med fritt tillträde till hela arkivet.³ Det därtills av forskningen utnyttjade, men i stort sett orörda och därmed välbevarade materialet ordnades nu upp enligt professionella principer. En särskild avdelning i banken byggdes successivt upp kring ändamålen, nämligen ”Arkiv och Forskning”.

Arkivet, eller rättare sagt de olika arkivbildarna i, och i kretsen nära Stockholms Enskilda Bank, är strukturerade i fler än 600 olika serier, vilka presenteras i arkivförteckningen dels som översiktliga innehållsförteckningar med avseende på de olika arkivbildarna, dels systematiskt efter arkivsignum på särskilda blad med en ingresstext, under vilken själva förteckningen över volymer och deras innehåll följer. Principerna för denna förteckning följer de som används i Sverige av myndigheter och andra offentliga institutioner. Den är uppställd med avseende på de bevarade dokumentens funktioner hos respektive arkivbildare, i tur och ordning: (A) protokoll, (B) kopior av utgående handlingar, (C) diarium (eller motsvarande systematiska register över dokument), (D) register och liggare, (E) inkomna handlingar, (F) ämnesordnade handlingar, (G) räkenskaper samt (Ö) övriga handlingar.

Banken utgör den huvudsakliga arkivbildaren, men arkivet har ordnats så att flera delarkiv fått ingå i huvudförteckningen. Det gäller framförallt de personarkiv som bevarats efter enskilda personer nära bankens ledning, inklusive direktörer på mellannivåer och ombudsmän (dvs. jurister). Det förekommer även vissa avdelningar eller funktioner, t.ex. kassadirektören, ombudsmannaexpeditionen, utländska respektive svenska sekretariatet samt, inte minst viktiga, inre och yttre statistiken (kreditvärderingar).

Det är även väl värt att notera att, genom att banken skötte vissa bolags funktioner, det bland bankens ämnesordnade dossierer i praktiken föreligger handlingar som kan hänföras till

³ Se Bevara och beforska. Festskrift till Gert Nylander den 15 april 1999. Eds. Håkan Lindgren & Ulf Olsson. Forskningsrapport nr 11. Institutet för Ekonomisk Historisk Forskning, Stockholm 1999. Forskningsprojektet beskrivs översiktligt och diskuteras i: Stockholms Enskilda Bank 1856-1971. Ny kunskap, ny förståelse. Nordiskt symposium vid Handelshögskolan i Stockholm den 22 september 1999. Ed. Håkan Lindgren. Forskningsrapport nr 12. Institutet för Ekonomisk Historisk Forskning, Stockholm 1999.

åtskilliga juridiska personer. Dessa senare delarkiv hålls samman genom seriestrukturen och kan alltså betraktas både som egna arkivbildare och en del av ett större sammanhang.

Därigenom har handlingarnas primära och sekundära proveniens tillvaratagits, så att deras sammanhang och källvärde bättre skall kunna förstås av forskaren.

Helt egna arkivbildare utgör däremot arkiven avseende de medlemmar av familjen Wallenberg som tillhört bankens ledning. Det rör sig om följande personer (levnadsår inom parentes) respektive tidsomfattning för deras arkiv: grundaren A. O. Wallenberg (1816)1838-1886(1886), J. Ag. Wallenberg (1808)1832-1883(1887), K. A. Wallenberg ((1853)1878-1938(1938), G. O. Wallenberg (1863)1869-1937(1937), Marcus Wallenberg Sr (1864)1890-1943(1943), Oscar Wallenberg (1872)1904-1939(1939), Axel Wallenberg (1874)1890-1960(1963), Jacob Wallenberg (1892)1918-1980(1980), Marcus Wallenberg (1899)1921-1982(1982), Marc Wallenberg Jr (1924)1954-1971(1971) samt Peter Wallenberg (1926-)1969-.

Dessa ”privata” arkiv har alla ordnats på ett likartat sätt. Samtliga innehåller ämnesordnade dossieer samt obrutna sviter av brevkopior och ankomna brev. De senare serierna kompletteras respektive ersätts senare - från och med Marcus Wallenberg Sr:s tid - med korrespondensserier, dvs. där kopian av det utgående brevet arkiverats tillsammans med det ankomna brevet.

Det kan i detta sammanhang noteras att bankens arkiv inte innefattar någon arkivbildning med specifikt avseende på Raoul Wallenberg (f. 1912), bröderna Jacob och Marcus Wallenbergs kusinbarn som gick ett ännu inte helt utrett öde till mötes i Budapest under andra världskrigets sista månader. I arkivet förekommer däremot ett antal brev etc. Dessa har publicerats i sin helhet i arkivets skriftserie (se nedan).

Egna arkivbildare är även bankens s.k. associerade bolag, ett åttiotal olika, däribland Investor, Providentia, Emissionsinstitutet, Instor, Duba, Thisbe, Clementina m.fl., vilka bolag vid skilda tidpunkter haft olika operativa, investmentbolags- eller holdingbolagsfunktioner.

Även dessa arkivbildare har dock länge nära samband med själva arkivbildningen i banken, vilket är skälet till att dessa nu blivit sammanförda i en ny organisation för deras omhändertagande.

Samma sak gäller de olika Wallenbergstiftelserna, här bör särskilt nämnas Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse (1917-), Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse (1963-) och Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond (1960-). Dessa och ett drygt 20-tal andra stiftelser utgör tillsammans de största privata forskningsfinansiärerna i Sverige. Deras verksamheter sköttes länge inom bankens hank och stör.

Som egna arkivbildare behandlas också de arkivfragment eller samlingar som bl.a. genom Oscar Wallenbergs (1872-1939) - en av sönerna till grundaren A. O. Wallenberg - försorg tillförts bankens centrala historiska arkiv och som avser medlemmar av familjen Wallenberg som inte medverkat i bankens verksamhet. I någon mån förekommer här dokument från och med 1700-talet. I detta komplex ingår även en mindre, men mycket användbar, kronologisk pressklippssamling med avseende på familjen Wallenberg och som samlats av Oscars dotter Berit Wallenberg (1902-1995). Oscar Wallenberg svarade även för vad som kom att kallas bankens "museum" och som utgörs av en samling av memorabilia, gåvor till banken i samband med födelsedagar och jubileer eller från enskilda medlemmar av familjen Wallenberg.

Organisatoriskt handhas arkiven idag, som berördes i inledningen, av en särskild Stiftelse som svarar för arkivens bevarande, vård och tillgängliggörande nu och i framtiden. Stiftelsen bildades 1995 av de tre största Wallenbergstiftelserna och en särskild arkivbyggnad invigdes i december 1994, den förutvarande stallbyggnaden vid Villa Täcka Udden på Djurgården i Stockholm. De olika delarna av bankens arkiv sammanfördes då från flera håll. Nuvarande ordförande i Arkivstiftelsen är Marcus Wallenberg och verkställande ledamot Johan Stålhand. Arkiven ägs av Stiftelsen, men är givetvis fullt tillgängliga för behöriga personer inom den nu verksamma Skandinaviska Enskilda Banken (SEB Bank och Försäkring).⁴ Motsvarande arrangemang gäller för nuvarande Investor AB. De arkiv Stiftelsen omhänderhar är i princip avslutade, eller begränsade till och med året 1971, med undantag av vissa personarkiv och stiftelsearkiven som alltså är levande arkivbildningar.

Till Stiftelsen har knutits två vetenskapliga rådgivare, för närvarande professorerna Ulf Olsson och Håkan Lindgren, som ger Stiftelsen råd i samband med forskares skriftliga ansökningar om tillgång till arkivmaterial för avgränsade vetenskapliga ändamål inom området bank och företagande. De forskare som bereds tillgång till arkivet är i princip alltid redan disputerade akademiker. Manuskript skall tillhandahållas Stiftelsen före eventuell publicering. Antalet forskare kan synas relativt blygsamt, kanske ett tiotal nya varje år, men deras arbete pågår ofta under mycket lång tid.

⁴ Stockholms Enskilda Bank gick 1971 samman med Skandinaviska Banken varvid skapades Skandinaviska Enskilda Banken. Jfr historiken nedan. Idag benämnes koncernen SEB Bank och Försäkring efter ytterligare samgående med försäkringsbolaget Trygg-Hansa och flera andra förvärv, bl.a. av tyska BfG Bank.

Denna arkivpresentation uppehåller sig utslutande vid Stockholms Enskilda Banks historiska arkiv. De historiska arkiven efter Skandinaviska Banken och Trygg-Hansa, liksom för den nuvarande banken från och med 1972, är deponerade vid Föreningen Stockholms Företagsminnen (se nedan). Forskarförfrågningar beträffande dessa arkiv handhas genom den nu verksamma bankkoncernen SEB. Investor AB förvarar självt sitt arkiv från och med 1972, omfattande mer än 1.000 hyllmeter, och handhar frågor från forskare beträffande detta.

III

Det kan här vara tillfälle att något närmare presentera i varje fall de arkivserier som hittills kommit till störst glädje för forskarna i bankens arkiv. Återgivningen är ett försök till generell värdering av serierna i fallande skala och följer således inte huvudprinciperna för arkivförtecknandet. Fotografier, vars stora värden alltmer uppmärksammas nuförtiden, behandlas separat längre fram.

Ämnesordnade dossieer. Till de mest centrala av bankens arkivserier får räknas direktionens s.k. dossier, dvs. akter som ämnesmässigt hör samman och som ordnats i alfabetiskt uppställda dossieer. De förekommer i tre kronologiskt skilda sviter benämnda I (1855-1959 ca), II (1881-1957 ca) respektive III (1948-1971 (1982) ca). Till dessa omfattande arkivserier kan också räknas de härifrån utbrutna dossieerna avseende Nationernas Förbund, vilka framförallt speglar Marcus Wallenberg Sr:s internationella arbete i detta förbunds finansiella kommitté. Direktionens olika sviter av dossieer kompletteras i någon mån av motsvarande dossieer i Direktionssekretariatet (1875-1954 ca), som också har företagsakter.

Dessa ämnesordnade handlingar utgör inte enbart ett påtagligt fysiskt inslag i arkivet. De tillhör också de mest användbara handlingarna i arkivet genom sin systematiska uppläggning. På företagsnivå återfinns här bolagsstämmoprotokoll, styrelsens föredragningslistor och protokoll, promemorior, bokslut och andra ekonomiska rapporter samt korrespondens. Av den senare är det i allmänhet fråga om kopior eller avskrifter. Originalkorrespondens har arkiverats i bankens ledares personliga arkiv i alfabetisk/kronologisk ordning. Genom detta förfarande skapade bankens sekretetare flera olika sätt att återvinna dokument i eftersökta ärenden. Särskilda, samtida register specificerar innehållet i dossieerna.

En speciell svit av samma typ av dossieer avser de associerade bolagen. Denna är hänförd till Investor, men kan egentligen räkna sin proveniens från flera olika ursprungliga arkivbildare såsom Providentia och Emissionsinstitutet. Serien infördes i Investor genom Josef A. Ekholm som var verksam i banken. Kärnan utgörs av akter från bankens arkiv, men har i Investororganisationen tillförts ytterligare material bl.a. genom direktörerna Frans G. Liljenroth, G. A. Douglas och Rolf Calissendorff.

Korrespondens. Minst lika viktiga som de ämnesordnade dossieerna är arkivets skilda bestånd av brev och korrespondens. Hos bankens ledande personer finns serier dels av tydligare direktörskarakter, dels av rent privat natur. Gränsdragningen dem emellan har inte alltid varit klar, vilket hänger samman med bankens egenskap av ”familjebank”. Familjen Wallenbergs ägarinflytande i banken var stort, i kombination med familjens roller som ledare av banken alltsedan dess grundande 1856.

De synnerligen innehållsrika brevsviterna mellan medlemmar av familjen Wallenberg i olika generationer - ofta mellan bröder - tillhör kanske det som allra mest bidrar till att ge bankens arkiv en särprägel i förhållande till andra privata företagsarkiv, som saknat ett motsvarande familjeinflytande. På grund av det ständiga resandet är det i breven man meddelar sig om affärshändelser, allmänna ekonomiska konjunkturer och stämningar, men även om det rena privatlivet. Det senare är ofta ett huvudspår i breven från de kvinnliga medlemmarna av familjen. Det är därför som arkivet kan bidra med en så detaljerad dokumentation, både om affärslivet och om det privata. Samtida kronologiska/alfabetiska register, samt senare upprättade kartoteksregister, utgör för närvarande de huvudsakliga ingångarna till korrespondensserierna. Sannolikt kommer korrespondensen, åtminstone i viss utsträckning, i framtiden att digitaliseras för att öka tillgängligheten och samtidigt skydda originalen från förslitning.

Bankens egen allmänna korrespondensserie startar först efter flyttningen av huvudkontoret från Gamla stan till Kungsträdgården i Stockholm 1915. Tiden dessförinnan, från bankens tillkomst, har brevkopior och ankomna brev arkiverats åtskilda i olika serier.

Underlag för kreditbeviljning. Till arkivets kanske mest spektakulära inslag hör den s.k. yttre statistikens kreditdossier (1901-1971). Detta begränsade material, omkring 40 hyllmeter, ger forskaren värdefulla utsikter över bankens kreditkunder genom engagemangsöversikter och promemorior som även återger syftet med krediterna. Totalt finns omkring 1.200 numrerade akter med ett alfabetiskt register. Denna organisering av informationen var direkt inspirerad av motsvarande verksamhet inom Crédit lyonnais i Paris, dit bankens anställde Richard Julin, som senare blev bankens kreditchef, hade skickats vid sekelskiftet 1900 för att praktisera och lära sig det franska språket.⁵

Avdelningarnas intetsägande beteckningar skulle inte röja den faktiska verksamheten, som i själva verket var av oerhörd betydelse för banken. Benämningarna på avdelningens olika grenar, ”inre” och ”yttre” statistiken, kom sig av i vilka rum den var placerad i bankens första egna huvudkontor. Den ”yttre” statistiken sysslade med de intressanta kreditdossiererna, medan den ”inre” systematiskt samlade på årsredovisningar och annan ekonomisk rapportering från företagen samt i hög grad även på offentligt material, pressklipp etc. Större delen av denna ”inre” statistik förvaras på annat håll, varom mera längre fram.

Protokoll. Bankens bolagsstämmo- respektive styrelseprotokoll (1856/7-1972) utgör formella, med några undantag knapphändiga dokument. Genom sin obrutna kontinuitet

⁵ Se Ulf Olsson, “Le Crédit lyonnais et la Stockholms Enskilda Bank: partenaire et modèle, vers 1870-vers 1925”, in: Le Crédit lyonnais 1863-1986, Etudes historiques, Genève 2003, pp. 751-763.

speglar de trots detta viktiga händelser i bankens verksamhet från vissa aspekter. Ett påtagligt inslag i styrelseprotokollen är den återkommande utförliga ekonomiska ställningsrapporteringen. Styrelseprotokollen har ett speciellt alfabetiskt person-, företags- och sakregister som upprättats i efterhand för internt bruk.

Årsberättelser. De tryckta styrelse- och revisionsberättelserna för banken återger i än mer aggregerad form de offentliggjorda resultaten av bankens verksamhet. Under lång tid inleddes de vanligen med en intressant konjunkturrapport över samtidens ekonomiska omvärldsförhållanden, vilken skall ses som en förutsättning för bankens redovisning den aktuella perioden.

Sekretariatens akter. Bankens obligationsaffärer, främst emissioner, sköttes inom organisationen av det utländska (1889-1971) respektive det svenska sekretariatet (1873-1971). Detta tämligen omfattande material har arkiverats i huvudsak kronologiskt och innehåller merparten av de relevanta handlingarna med avseende på en specifik obligationslåneaffär. Ett särskilt kronologiskt register finns för båda sekretariatens sviter av akter.

Lottägarböcker. Banken var från begynnelsen och fram till 1933 ett solidariskt bolag med lottägare, vilka m.a.o. med sina personliga förmögenheter garanterade bankens fortbestånd. Lottägarböckerna, och senare aktieägarregistren - när banken på grund av lagstiftning ombildats till ett aktiebolag 1934 - ger en mer komplett bild av ägarstrukturen i banken än bolagsstämmoprotokollens redovisning av närvarande ägarrepresentanter vid stämmorna och deras röstetal.

Räkenskaper. Bankens huvudböcker föreligger för hela verksamhetsperioden från och med 1856. Inventarieböcker, eller årsböcker, finns under bankens hela period som aktiebolag fr.o.m. 1935. Därutöver finns en stor svit maskinellt förda bokföringskort (1921-1971). Merparten av övrig bokföring finns bevarad fram till omkring 1915, men har därefter i princip blivit ersättningsfilmad på mikrofilm och originalen utgallrade. Räkenskaperna har för övrigt organiserats med redovisning av utlåning, räkningskrediter och växelaffärer respektive inlåning var för sig, jämte notariatet som utgör en egen avdelning. Verifikationer är med undantag av några få inledande årgångar utgallrade.

Pressklipp. Samlingar av pressklipp av skilda slag förekommer i bankens arkiv, systematiskt med start redan under 1800-talets slut. Den här typen av material, som ofta påträffas i företagsarkiven, brukar ju inte betraktas som en formell del av arkivbildningen i egentlig mening men har i form av ämnesordnade samlingar ändå ett obestridligt värde för forskningen avseende banken, särskilda företag eller enskilda medlemmar av familjen Wallenberg. Bankens sekreterare har under olika generationer lagt ned viss möda på dessa

samlingar. Även om det är svårt att bedöma pressklippens samlade täckningsgrad eller om det finns några eventuella bortfall, ger de sammantaget ändå en bred bild av speglade ämnen.

IV

Fotografier etc. Bildsamlingarna i bankens arkiv har sitt ursprung huvudsakligen från olika konkreta publiceringsprojekt, t.ex. i samband med jubileer eller jämna födelsedagar. Någon kontinuerlig, ständigt återkommande fotografisk dokumentation av bankens verksamhet har inte förekommit. Bildarkivet är därför inte särskilt omfattande, men innehåller ändå nedslag under en mycket stor del av bankens verksamhetsperiod och har därmed stora illustrativa värden. Vid sidan av detta har bildarkivet genom åren kunnat kompletteras med gåvor från enskilda tidigare tjänstemän i banken och med bilder från pressfotografer. Upphovsrättsligt är situationen inte alltid klargjord. Används bilder för publicering, åligger det den som publicerar att ta ansvar för eventuella upphovsrättsliga avgifter etc.

Uppläggningsen av bildarkivet är renodlat motivstyrt. I de fall bildproveniensen är känd noteras denna, men för övrigt är det nästan uteslutande så att bilder eftersöks med utgångspunkt från motiv. Några huvudgrupper av motiv används för att strukturera samlingen och dessa har delvis hämtats från det system som används av Föreningen Stockholms Företagsminnen (jfr ovan). Fotografierna indelas i 7 motivgrupper: 1. Byggnader och anläggningar, 2. Reguljär verksamhet, 3. Produkter, 4. Riktad verksamhet, 5. Personbilder, 6. Privatbilder och 7. Övriga bilder. Motivbestämningen sker utifrån bankens perspektiv i första hand, t.ex. betraktas porträtt av bankens ledare som Personbilder, medan samma personer i sin privata miljö eller i sammanhang utanför banken i stället ses som Privatbilder.

För närvarande är bildarkivet inte datoriserat, men i framtiden kommer sannolikt även bildarkivet att inkluderas i strävandena mot ökad digitalisering av historiskt material. Som en huvudregel bevaras bilder som nu publiceras i monografier och i biografier i hög utsträckning i digital form, eftersom efterfrågan på bilder som varit publicerade kan förväntas vara högre. På så sätt kan också arkivets leveranser av efterfrågade bilder ske på ett effektivare sätt.

Digitalisering av dokument. Stiftelsen planerar att i framtiden starta digitalisering av historiska dokument, på motsvarande sätt som inletts på flera håll i den europeiska bank- och företagsvärlden. Syftet är främst att öka tillgängligheten av dokument för en trängre krets av behöriga personer och att skapa säkerhetskopior för framtiden och samtidigt minska slitage och användning av ömtåliga eller lösa, ej inbundna, originaldokument.

Bibliotek. Ett icke föraktligt inslag i Stiftelsens vård är delar av bankens eget bibliotek. Av särskilt intresse i detta är (svenska) företagsmonografier och personbiografier, som ofta är till

nytta för referensändamål. Stiftelsen utövar ingen omfattande biblioteksverksamhet, men en viktig förvärvsprofil utgörs just av dessa båda kategorier, inklusive Europa.

V

Stiftelsen medverkar i olika forskningsprojekt. Till stor del rör det sig alltså om biografier över Stockholms Enskilda Banks ledare. För närvarande författas arbeten om K. A. Wallenberg (1853-1938) och Jacob Wallenberg (1892-1980). Därtill är översättningar till engelska och franska av Göran B. Nilssons arbete om Grundaren (A. O. Wallenberg) under arbete.

Stiftelsen utger en skriftserie på engelska, *Banking & Enterprise*, vars syfte är att presentera forskning och forskningsmaterial som till största delen bygger på arkivets egna bestånd, och som till viss del kan användas i utbytessyfte med andra arkivinstitutioner och därigenom bidra till att bygga vidare på Stiftelsens forskningsbibliotek.⁶

En hemsida på Internet, <http://wallenberg.org/arkiv>, presenterar i korta drag arkivet och bankens historia (f.n. endast på svenska: en engelsk version avses bli publicerad). Från hemsidan kan bl. a. även ett urval högupplösta fotografier fritt nedladdas och där finns även arkivets skriftserie i digital form (på engelska).

I samband med firandet av Gamla stans 750-årsjubileum i Stockholm 2002 publicerades en CD-ROM med svensk bankhistoria, resultatet av ett samarbete mellan Sveriges Riksbank och de fyra stora svenska affärsbankerna.⁷

Stiftelsen verkar även inom ramen för den nu verksamma banken SEB:s medlemskap i the European Association for Banking History (EABH), respektive Investor AB:s medlemskap i the Society for European Business History (SEBH). Ett exempel är deltagandet i förberedelserna inför EABH:s årskonferens i Stockholm sommaren 2002, på temat "Centres and Peripheries in Banking", där SEB tillsammans med Nordea stod värd för ett 140-tal delegater. Konkurrerande banker kan med fördel vinna på att samarbeta kring historiska arkivfrågor och frågor om fortsatt dokumentation av dagens verksamheter för historiska syften, eftersom problemen i hög grad är lika inom den finansiella sektorn. Det finns även ett nätverk, kallat "Nätverk inom Bank & Försäkring", som med utgångspunkt från den

⁶ Hittills har tre nummer utkommit i serien: No. 1 Ulf Olsson, *Stockholms Enskilda Bank and the Bosch Group, 1939-1950* (1998), No. 2 Gert Nylander, *German Resistance Movement and England. Carl Goerdeler and the Wallenberg Brothers* (1999), and No. 3 Gert Nylander & Anders Perlinge, *Raoul Wallenberg in Documents, 1927-1947* (2000).

⁷ *It All Began in Old Town. A Swedish Banking History. CD-ROM in English and in Swedish. Stockholm 2002.*

kollegiala kretsen av arkivansvariga i banker och försäkringsbolag i Stockholm träffas för att diskutera olika praktiska frågor.

Stiftelsen är dessutom medlem av the International Council on Archives (ICA) och dess sektion för Business and Labour Archives (SBL), Business Archives Council (U.K.) samt i Näringslivets Arkivråd (NLA) (Sweden) samt i Bildleverantörernas Förening (BLF).

Den här presentationen har uteslutande fokuserat på Stockholms Enskilda Bank och i dess närmaste omgivning verksamma företag och organisationer. Den nuvarande bankkoncernen SEB är emellertid resultatet av samgåenden mellan flera olika verksamheter. För att inte skapa en alltför ensidig bild av SEB:s historiska bakgrund bör det därför nämnas att det också finns historiska arkiv efter dessa.

Det gäller i första hand Skandinaviska Banken (1864-1971), som var den affärsbank Stockholms Enskilda Bank från 1972 gick samman med. De båda äldre bankverksamheterna trädde formellt i likvidation och verksamheten fortsatte i en ny bank, Skandinaviska Enskilda Banken. 1997 förvärvades försäkringsbolaget Trygg-Hansa och koncernen benämnes från 1998 SEB.

De historiska arkiven efter Skandinaviska Banken och Trygg-Hansa är deponerade vid den tidigare nämnda företagsarkivinstitutionen, Föreningen Stockholms Företagsminnen. Detsamma gäller Skandinaviska Enskilda Bankens arkiv (1972-). Materialet är där tillgängligt på liknande villkor som gäller för Stockholms Enskilda Banks arkiv, och det innefattar även ett bildarkiv.